

Gunnar Syrén

Emil – existentialisten från Lönneberga

Ett av de mest betagande avsnitten i den värld som befolkas av Emil, lilla Ida, Alfred och de andra i Astrid Lindgrens Lönneberga, är det där Emil räddar sin vän drängen på gården – ”du och jag, Alfred” – från en hotande död i blodförgiftning, genom att mot alla odds köra honom till doktorn i Mariannelund. Alla som har läst boken *Än lever Emil i Lönneberga* från 1970, vet vad jag menar.

Alfred har skurit sig på kniven när han satt i en trivsamt arbetets gemenskap med husbondfolket och pigan Lina och snidade räfssepinnar en kulen vinterkväll. Såret blir allt elakare, och när det börjar synas röda ränder långt upp på armen, förstår alla att det står illa till med Alfred. Något som författaren låter Krösa-Maja uttala i en fundering som läsaren måste uppfatta som både kusligt och på samma gång distansnerande, eftersom den yttras av den skrockfulla gamla gumman: Hon undrar om dörren till drängkammaren är bred nog för att släppa in en likkista!

Emil blir förtvivlad när hans böner om att man skall köra hans vän till doktorn i Mariannelund blir avvisade. Man nekar honom inte av elakhet eller hårdhet, utan därför att vädret med snö och kyla är sådant att ingen tror att det går att ta sig fram på vägen.

Då sker det. Emil står inte ut med tanken att Alfred skulle lämna honom, utan spannar med stor möda hästen för en släde, och släpar med ännu större besvär Alfred till släden. Sedan kör han mot Mariannelund, kämpar mot snömassorna, hamnar i diket, blir räddad av en bonde, kör vidare, men fastnar till slut i snön. När allt hopp tycks vara ute, kommer en snöplog och banar väg, och Emil lyckas köra ända fram till doktors mottagning där Alfred tas om hand. Att han törs se på när Alfreds finger skärs upp, finner doktorn naturligt; har han klarat att ta sig dit, så klarar han naturligtvis också detta.

Emil utför i en förtvivlad situation det till synes omöjliga. Helt enkelt därför att han *måste* göra det. Och därför att han som den ende insåg inte bara situationens allvar, det gjorde de nog alla, men att det var *nu* som gällde, och att det fanns en enda möjlighet och att denna *måste* prövas.

När jag första gången läste den bok där historien berättas, vilket jag

gjorde som högläsning för min lille son en gång i tiden, hade jag nyligen för mig själv läst en bok av skenbart helt annan karaktär, nämligen Albert Camus' *Pesten* från 1947. Men jag slogs ändå av att Astrid Lindgren i sin berättelse gestaltar moraliska och existentiella frågor av allmänmänsklig betydelse, desamma som Camus hanterar i sin roman, och att bådas genialitet visar sig i att de kan skriva om dessa inom helt realistiska ramar.

Pesten utspelar sig i ett kolonialt Algeriet, närmare bestämt i staden Oran, där plötsligt ett stort antal råttor med blödande nosar visar sig på gatorna. Befolkningen förvånas och förskräcks, men varken den eller de styrande vill förstå vad detta kan komma att betyda, nämligen att en svår sjukdom kan komma att drabba staden, en pest. När så småningom sanningen ändå går upp för dem, isoleras Oran från omvärlden.

En av de första som inser allvaret i situationen är han som skall bli bokens hjälte, doktor Rieux, en klok för att inte säga lärd läkare som vet mycket om pestens härjningar i äldre tider, men som nu måste kämpa för att få omgivningen att förstå vad som håller på att ske.

Några andra för handlingen och för den moraliska diskussionen inte oviktiga personer i boken, är journalisten Rambert som genom stadens isolering blivit skild från sin älskade, och Monsieur Tarrou som är något gåtfull, men som uppenbarligen har något ouppklarat med sig i sitt livsbagage.

Albert Camus är den kanske viktigaste representanten i vår tid för den filosofi som brukar kallas den existentiellistiska, och som annars räknar namn som Kierkegaard och Sartre. Kierkegaards filosofi är ibland motsägelsefull, och dess grund är en kristendom som inte alla bekänner sig till. Och Sartre har korrumperats i sin förkunnelse av att även vad vi nu känner som mördarregimer kan ha ett berättigande som byggstenar i något som skulle vara större än vi, nämligen Historien.

Camus däremot står för mig med böcker som *Pesten* och kanske också *Främlingen* som alltmer betydelsefull i en tillvaro som i kampen mot fundamentalism och religiös fanatism söker moraliska hållpunkter när kristendomen förlorat sin plats som det självklara moraliska rättesnöret.

Men tillbaka till Emil i Lönneberga. Jag hörde en gång Gunnar Brandell, lysande i sin kunskap om europeiskt 1900-tal, sammanfatta existentiellismens budskap i orden: Förtvivla, men förtvivla icke! Astrid Lindgrens Emil ser förtvivlan och uppgivenhet runt omkring sig, och känner den naturligtvis också själv när han står vid Alfreds sjuksäng. Men till skillnad från de andra låter han inte denna förtvivlan utmynna i handlingsförlamning, utan vänder den i dess motsats och utför det till synes omöjliga.

Som invånarna i Oran är Emil och hans familj instängda, en instängdhet som man kan men inte behöver tolka symboliskt eller filosofiskt. Det

är en rent fysisk instängdhet, påminnande om man så vill om allas vår instängdhet i vår tillvaro; intressant vid en jämförelse är att i *Pesten* sker ingen utbrytning ur denna instängdhet; kampen mot pesten sker *inom* de gränser som karantänen påbjuder. Medan det hos Astrid Lindgren sker en faktisk utbrytning ur instängdheten när Emil ger sig iväg!

Mot dem som vägrar att inse faran hos Camus, och mot dem som låter sig bindas av sin förtvivlan och sin, som det skall visa sig, falska insikt hos Astrid Lindgren, står insikten hos Rieux och Emil att handling är nödvändig. Emil äger naturligtvis inte Rieux' kunskaper, men visar sig ha större insikt än samtliga de övriga i hans familj. Med risk för att bli alltför subtil, kunde man säga att det motstånd mot att förstå som finns runt läkaren i *Pesten* motsvaras av ett liknande motstånd hos människorna runt Emil. Och att detta motstånd är släkt med det "falska medvetande" som den som existentialismen talar om med hänvisning till Sartres *Varat och intet* från 1943.

Doktor Rieux' liksom Emils insikt leder till handling, ett centralt begrepp inom den existentialistiska filosofin. Vi är alla dömda till frihet, men denna frihet ger oss inte bara ångest, utan gör det också möjligt för oss både att välja och att välja handlingen. Och detta val har vi även i synbarligen helt hopplösa situationer; Sartres exempel att den dödsdömde på väg till galgen i alla fall kan sparka bödeln på benet, är kanske ett övertydligt sådant. Läkaren hos Camus väljer att kämpa mot pesten trots risken för att bli smittad och dö, och i den kampen väljer också journalisten Rambert sida och stannar, trots möjligheten att bli smugglad ut ur stan för att återförenas med sin älskade.

Det är människans elementära villkor som gestaltas i båda böckerna. Emils koleriske pappa blir inte arg när Emil vredgat talar till honom på ett sätt som annars skulle ha renderat honom ett besök i snickarbo. För även om han inte ser den möjlighet som sonen ser, så förstår han att just nu är allt annat än Alfreds infekterade tumme betydelselöst. Journalisten Rambert ser inte framåt, grubblar inte över framtiden, lika litet som Emil bekymrar sig för annat än att meter för meter komma närmare Mariannelund och räddningen. Det är *nu* som gäller. Det är en "moralisk minimalism" och en "värderealism" av det slag som Lars Gustafsson tillskriver Camus i en insiktsfull essä från 1997.

Emil i Lönneberga är en barnbok och som en sådan tydligare än *Pesten* vad gäller det moraliskt riktiga i den handling som hjälten väljer att utföra. Den annars som problembarn betraktade Emil hyllas enstämmigt när han kommer hem, och inte bara av familjen. Dessutom har doktorn i Mariannelund skrivit ett brev som prisar gossens mod och företagsamhet, och som vi alla vet så fick Emil med tiden ett politiskt förtroendepdrag, en framtid som också antyds när han kommit hem med Alfred.

Boken är alltså, som varje god barnbok bör vara, optimistisk. Men även *Pesten* slutar med optimistiska ackord: huvudpersonen ger inte upp men utför sitt yrkes kärleksgärningar, Rambert visar sig vara en hjälte även han och dessutom klarar han skilsmässan från sin älskade bättre än han trodde att han skulle göra. Monsieur Tarrou är något mer svårbedömd, men vill man också låta honom indikera hoppfullhet, kunde man säga att han anpassar sig till situationen eftersom den liknar det liv han alltid levat.

Existentialismen formuleras gärna i korta, slående imperativer; någon har jag använt ovan. Men starkare än varje imperativ tycks mig Emils sakliga konstaterande när han med krafter som en ox skottar snö för att komma fram med sin släde. Han vänder sig då till sin häst Lucas och förklarar: ”Man blir så stark när man *måste*.”

Sista ordet skall dock gå till Emils lillasyster Ida. När familjen efter Emils bragd sitter och utmålar hans framtid, reserverar sig fadern mot alltför högtflygande planer. Han erkänner dock att det nog kan bli något stort av Emil om han får leva och ha hälsan – och om Gud vill. Modern nickar instämmande: Ja, om Gud vill! De har inte förstått någonting; nyss har det skett något märkligt därför att Emil gjorde ett fritt och modigt val, men ingen runt honom har insett detta till fullo. Ingen utom lilla Ida. Hon sammanfattar vad som skett och vad detta kommer att innebära för framtiden i ett lakoniskt: ”Och om Emil vill.”

REFERENSER

Camus, Albert. 1942. *L'Étranger*. Sv. övers. *Främlingen*, övers. Jan Stolpe.

Stockholm, 2009.

Camus, Albert. 1947. *La Peste*. Sv. övers. *Pesten*, övers. Elsa Thulin. Stockholm, 2003.

Gustafsson, Lars. 1997. ”Camus’ *Sisyfos*’ och *Pestens* budskap”. I densammes *Vänner bland de döda: Essäer om litteratur*, s. 103–111. Stockholm.

Lindgren, Astrid. 1970. *Än lever Emil i Lönneberga*. Stockholm.

Sartre, Jean-Paul. 1943. *L'Être et le néant: Essai d'ontologie phénoménologique*. Paris. Sv. övers. *Varat och intet: I urval och med inledning av Dag Østerberg*, övers. Richard Matz och Suzanne Almqvist. Göteborg, 1992.